

Спеціалізованій ученій раді
Д 05.053.01 у
Вінницькому державному педагогічному
університеті імені Михайла Коцюбинського

ВІДГУК
офіційної опонентки
КРАВЧЕНКО ЛЮБОВІ МИКОЛАЇВНИ

на дисертацію **Онищенко Неллі Григорівни**
«ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРЕДМЕТІВ
СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОЇ ГАЛУЗІ ДО ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ЛІЦЕЇВ»,
представлену на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність теми дисертації

пояснюється завданням формування національної ідентичності української молоді, що є умовою збереження незалежності та суверенності Української держави. Авторка пропонованого до захисту дослідження справедливо стверджує, що значна роль у реалізації цього завдання належить учителеві і його професійній підготовленості до вирішення подібних проблем, обумовлених політичною кризою, розмитістю національної ідентичності, відсутністю чіткої позиції щодо європейських чи євразійських стратегій і перспектив подальшого розвитку України, нестабільністю розуміння історичного минулого, конфліктом демократичних та антидемократичних цінностей, глобалізаційними та імміграційними процесами, наслідками тоталітарного минулого, анексією Криму, військовими діями на Донбасі тощо. Особливо зазначене стосується впливу негативних чинників на студентів й учнівську молодь.

Учителі предметів суспільствознавчої галузі сьогодні є активними організаторами національної соціалізації молоді; вони володіють фаховими компетентностями, серед яких чільне місце належить готовності до формування національної ідентичності учнів закладів загальної освіти та ліцеїв з урахуванням сучасних викликів. У руслі зазначеного Н. Онищенко доходить висновку: оскільки процес формування світогляду людини, зокрема – національної ідентичності, є досить складним, учителів суспільствознавчих дисциплін потрібно готувати до цього; оптимально це можна здійснювати у процесі підготовки студентів у педагогічних закладах вищої освіти під час реалізації освітніх завдань і актуалізації теоретичного обґрунтування формування національної ідентичності як наукової проблеми.

Системний аналіз різнопланових аспектів наукового дискурсу надав авторці дослідження можливість узагальнити різні сторони формування національної ідентичності, серед яких: проблеми державницького виховання,

особистісної і національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних уявлень (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижева), ідентичності як трансчасового феномену (М. Ягупов), конструювання ідентичності засобами рефлексії (Н. Висоцька) та ін. Позитивом роботи є врахування надбань дотичних до проблеми педагогічних дисертацій (П. Кендзьор – 2017; А. Корнієнко – 2008; Р. Сайчук – 2017; О. Ткаченко – 2013 та ін.).

Здобувачкою загалом коректно визначено мету дослідження, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні, створенні та експериментальній перевірці ефективних педагогічних умов й відповідної моделі підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв; не викликає заперечення також наукова новизна, яка полягає в тому, що *вперше*: обґрунтовано структурно-функціональну модель і педагогічні умови підготовки вчителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв (створення акмеологічного середовища у закладі вищої освіти; використання виховного потенціалу навчальних дисциплін; організація позааудиторної роботи в педагогічних ЗВО, спрямованої на формування національної ідентичності молоді); розроблено методичні рекомендації щодо підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв; виокремлено базові моральні цінності (національна гідність, патріотизм, національна консолідація, толерантність); психологічні механізми (національна свідомість і самосвідомість, національне самопізнання, національне самоствердження); конкретизовано ціннісно-сміслові поле підготовки майбутніх учителів (національні – ідея, мова, інтереси, згода, культура, історія та традиції нації); компоненти компетентності (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний) та відповідні до них критерії, показники й рівні (високий, середній, низький) підготовленості майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі; уточнено сутність поняття «національна ідентичність майбутніх учителів суспільствознавчої галузі» (внутрішня інтегративна якість, що відображує позитивне ставлення до української нації і сприйняття себе членом національної спільноти, значущість для особистості моральних цінностей українського народу – національної гідності, патріотизму, національної солідарності, толерантності, що задають спрямованість майбутній професійній діяльності і виявляються у ставленні до себе, вихованців та України); «підготовка майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв» тлумачиться цілеспрямованим процесом навчання і виховання у закладі вищої освіти з метою набуття професійних компетентностей, здатних забезпечити ефективність педагогічного впливу з обраного для дослідження аспекту фахової діяльності.

Н. Г. Онищенко вдало визначено, що практичне значення одержаних результатів полягає у створенні та впровадженні методичних рекомендацій

щодо підготовки здобувачів вищої освіти суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв, робочих програм спецкурсу «Україна у європейських студіях», результатів роботи проблемної групи «Проблеми змісту шкільного суспільствознавства», методики діагностування підготовленості майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв; змістового забезпечення, форм і методів організації та реалізації системи позааудиторної діяльності закладів вищої освіти (плани і тематика кураторських виховних годин, досвід студентського самоврядування, розробки тренінгу «Я громадянин України» тощо).

Результати дослідження можуть бути використані педагогічними ЗВО для формування навчально-методичних комплексів (навчальні програми, курси лекцій, семінарських, практичних занять, методичних посібників і рекомендацій) навчальних дисциплін «Громадянська освіта», «Теорія і методика навчання суспільствознавчих дисциплін», «Основи демократії», «Інформаційні технології в суспільствознавстві», організаційно-методичного забезпечення позааудиторної діяльності здобувачів вищої освіти відповідних спеціальностей, а також у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтування обраної теми дисертації є методологічно, теоретично й технологічно переконливим, а сукупність завдань для її вирішення сприяє розкриттю проблеми та досягненню мети дослідження.

Аналіз основних положень дисертації переконливо свідчить про досягнення мети і розв'язання всіх завдань дослідження. Зміст роботи відповідає поставленій меті і завданням; висновкам, представленим у дисертації, властиві повнота та логічність викладу, належний рівень обґрунтованості й об'єктивності.

Достовірність одержаних результатів підтверджується теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, застосуванням сучасних методів, апробацією та впровадженням результатів роботи в практичну діяльність педагогічних ЗВО України, продуманою логікою викладу матеріалу.

Наукові положення і пропозиції дисертаційної роботи Н. Г. Онищенко сформульовано чітко й послідовно, вони є аргументованими та змістовними.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Результати дисертаційної роботи мають вагомий теоретичний та практичний значущість за низкою ознак, оскільки:

1) для розкриття теоретичних засад підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності

учнів ліцеїв здійснено ретроспективний аналіз відповідних наукових пошуків: з'ясовано засади сучасного розуміння поняття «національна ідентичність», закладені в творах Г. Гегеля, Р. Сітон-Вотсона, Е. Сміта у контексті етнокультурного й національного самовизначення, солідарності (територіальної, правової, політичної); охарактеризованого питання узгодження громадянських і етнічних патернів (Р. Брубекер, Дж. Скопфлін), універсуму (Б. Андерсон), спільного колективного буття в рамках інституційно-регульованих стосунків, історії та ідеології (Е. Балібар, І. Валлерстайн, Ю. Хабермас), зіткнення цивілізацій (С. Гатінгтон), «соціального капіталу» чи людського капіталу (В. Кремень, Ф. Фукуяма). На підставі аналізу проблем формування національної ідентичності особистості – нестабільна ідентичність, віртуалізація життя (Г. Гессе, Ю. Ігрицький, С. Марійко, Р. Музіль), емоціоналізація колективної пам'яті в контексті глобалізаційних процесів (С. Дацюк, З. Іванова), вплив транснаціональних корпорацій, олігархічних кланів, геополітичних змагань, збройні конфлікти (А. Єрмоленко, Г. Філіпчук), проблеми несформованості національної ідеї в українському суспільстві (Л. Костенко, В. Ліпкан, Д. Сладкий) дослідницею окреслено ціннісно-сміслову поле національної ідентичності майбутніх учителів суспільствознавчої галузі; охарактеризовано сутність базових моральних цінностей: національну гідність, патріотизм, національну солідарність, толерантність, котрі є визначальними у підготовці майбутніх учителів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв;

2) відповідно до визначених структурних компонентів обґрунтовано критерії і показники підготовленості майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв. До показників когнітивного критерію віднесено знання: історії, мови, культури, традицій і звичаїв України, а також свободи, права та обов'язки громадянина; уявлення про органи державної влади, суспільно-політичний та економічний устрій держави; демократію, сучасне громадянське суспільство. Показниками емоційно-ціннісного критерію визначено: любов до українського народу, бажання брати активну участь у розбудові України як суверенної, демократичної і правової держави, захищати її безпеку та територіальну цілісність; почуття особистої та національної гідності, толерантності; повага до законів та Конституції України, державних символів, мови, усіх етносів і народів, інтерес до історичного минулого та культурної спадщини України. До показників діяльнісно-практичного критерію належать: прояв моральних якостей; дотримання законів України; мовленнєва культура; професійні уміння і навички, спрямовані на формування майбутніх громадян України; готовність виховувати ліцеїстів у дусі патріотизму, національної гідності, толерантності; саморегуляція та самовдосконалення професійних і моральних якостей і поведінки; активна участь у громадському та політичному житті навчального закладу, міста, країни;

3) теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель

підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв з урахуванням педагогічних умов (створення акмеологічного середовища у закладі вищої освіти; використання виховного потенціалу відповідних навчальних дисциплін; організація позааудиторної роботи у закладах вищої освіти, спрямованої на формування національної ідентичності молоді); розроблення методичних рекомендацій щодо підготовки здобувачів вищої освіти суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв; відповідно зазначеного структурно-функціональна модель системи підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв містить концептуальні, змістові, практичні та результативні ознаки;

4) до технологій, форм, методів навчання, що застосовувалися в процесі забезпечення інноваційної моделі підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі, належать: лекції (класичні і нестандартні, зокрема, дуальні, лекції-конференції, лекції-презентації) з актуальних проблем суспільствознавства та змісту шкільних програм; практичні та семінарські заняття; зустрічі, заняття-екскурсії – тематичні екскурсії вулицями міста; практичні заняття-екскурсії на базі музеїв м. Києва та бібліотеки НПУ імені М. П. Драгоманова; майстер-класи; система аудиторної і позааудиторної, позауніверситетської роботи, спрямованої на формування національної ідентичності; розроблення і моделювання компетентісно зорієнтованих уроків з історії, правознавства, громадянської освіти; проєкти; дискусії, деліберації, «акваріум», «подвійне і потрійне коло», «снігова лавина», «дерево рішень», «світове кафе», «броунівський рух», історичні моральні колізії. Майбутніх учителів суспільствознавчої галузі залучали до участі у «круглих столах» «Роль дисциплін «Громадянська освіта» та «Історія: Україна і світ» у формуванні національної ідентичності старшокласників», які проводили у формі методичних дискусій;

5) методичні рекомендації щодо підготовки здобувачів вищої освіти до формування національної ідентичності учнів ліцеїв реалізовано на знаннєвому, особистому, ціннісному, мотиваційному, психологічному, діяльнісному, аналітичному рівнях; підвищенню професійного рівня науково-педагогічних працівників, сприяло поглиблення її основ: визначеного змісту навчання та технологій професійної підготовки майбутніх учителів (участь у тренінгу «Вчитель майбутнього», семінарах-практикумах, конференціях, круглих столах («Проблема формування національної ідентичності у процесі підготовки майбутніх учителів», «Україна в епоху глобалізації: збереження національної автентичності», «Процеси національної консолідації у молодіжному середовищі», «Минуле і сучасне України: інформаційно-освітні рефлексії»); обговорення відкритих занять, написання аналітичних матеріалів тощо. Викладачі брали активну участь у вирішенні основних проблем підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв та пошуку шляхів

модернізації освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані здобувачами вищої освіти, викладачами, кураторами академічних груп для вдосконалення освітньо-виховного процесу в педагогічних ЗВО, педагогічними працівниками під час підвищення кваліфікації, стануть у нагоді авторам підручників, навчально-методичних посібників тощо.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні положення та результати дослідження висвітлено у 8 одноосібних публікаціях: з них 5 статей у вітчизняних фахових і 1 – у зарубіжному науковому виданні, 2 статті в матеріалах наукових конференцій.

Публікації висвітлюють основні наукові положення дисертації, зокрема ті, які авторка відобразила у меті дослідження.

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

З тексту автореферату дисертації зрозуміло, що за структурою, змістом та оформленням він відповідає сучасним вимогам МОН України; у тексті автореферату дисертації відображені основні положення, зміст, результати і висновки здійсненої Н. Онищенко дисертаційної роботи.

Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи дисертацію, відзначимо окремі дискусійні питання та висловимо такі побажання:

1. На нашу думку, в дисертації мають бути, поряд із особистісним, аксіологічним, акмеологічним і компетентнісним науковими підходами представлені положення культурологічного (стосовно національної та професійної культури, про які неодноразово згадано) та середовищного (щодо визначення типових ознак акмеологічного середовища ЗВО, передбаченого першою педагогічною умовою).

2. Представлена на с. 124 дисертації структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв (відповідно – с. 10 автореферату) значно виграла б, якби в ній були більш чітко виділені заявлені концептуальний, змістовий, практичний та результативний блоки (с. 11 автореферату).

3. У підрозділі 3.2, присвяченому першій педагогічній умові щодо створення відповідного проблемі дослідження акмеологічного середовища

ЗВО при аналізі дослідницької роботи з науково-педагогічними працівниками не зрозуміло, яку роль вони виконували (можливо, це були експерти?) та якими були узагальнені результати цієї роботи?

4. На сторінках 157-158 підрозділу 3.3. «Реалізація потенціалу навчальних курсів у процесі підготовки майбутніх учителів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв» знаходимо матеріал, що стосується практичної діяльності учасників експерименту – майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі з учнями ліцеїв. На наш погляд, такого матеріалу гостро не вистачає в усій дисертації загалом, а особливо у третьому розділі. Оскільки в моделі представлено педагогічну практику студентів, то необхідною була б широка деталізація результатів різних видів такої практики.

5. На сторінках 171-173 підрозділу 3.4. роботи, присвяченого організації позааудиторної організації майбутніх учителів, знаходимо зміст спецкурсу «Україна у європейських студіях». Очевидно, що цей зміст необхідно було розмістити відповідно до завдань змістового блоку моделі у попередньому підрозділі роботи та відобразити назву спецкурсу в самій схемі моделі.

6. Аналіз експериментальних даних у рамках дисертаційної роботи (підрозділ 3.5 «Узагальнення результатів експерименту») хвибує конкретикою: по-перше, відповідно викладеного, він базується переважно на результатах вивчення думок студентів, при цьому майже відсутньою є думка експертів і учнів ліцеїв або представників адміністрації шкіл; по-друге, перевагу надано узагальненням даним стосовно рівнів підготовленості майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв, зовсім відсутніми є дані щодо критеріальних показників.

7. У тексті дисертації та автореферату зустрічаються окремі стилістичні огріхи та орфографічні помилки.

Проте маємо зазначити, що вказані зауваження і пропозиції не знижують позитивного враження від дисертаційної роботи, яка є оригінальною й цілісною працею.

Загальні висновки й оцінка дисертації

Рецензована дисертаційна робота Н. Г. Онищенко є завершеним науковим дослідженням, виконаним авторкою самостійно на актуальну тему, у ній отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання й уможливають їхню практичну реалізацію в системі педагогічної освіти України.

Результати дослідження, впроваджені в педагогічну практику, мають необхідну наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Робота написана нормативною національною науковою мовою.

Вважаємо, що дисертація «Підготовка майбутніх учителів предметів суспільствознавчої галузі до формування національної ідентичності учнів ліцеїв» є самостійною науковою працею, яка за своїм змістом, рівнем новизни й практичним значенням отриманих результатів відповідає пунктам 9, 11, 12,

13 «Порядку присудження наукових ступенів», а її авторка – Онищенко Неля Григорівна – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційна опонентка
докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри культурології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Л. М. Кравченко

